

YÜZÜNCÜ YILINDA MEŞRUTİYET'İN İLANI VE GAYRİMÜSLİM CEMAATLER*

Halil ŞİMŞEK**

Öz

II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde gayrimüslim unsurların önemli bir kısmı Abdülhamit yönetimine karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ittifak hâlinde çalışmışlardır. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı tarihinde eşine pek rastlanmayan biçimde ortak kutlamalara sahne olmuş ve bu kutlamalara bütün unsurların iştirak ettikleri görülmüştür.

Ancak Bulgaristan'ın resmen bağımsızlığını ilanı, Bosna Hersek'in, Avusturya Macaristan ve Girit'in Yunanistan tarafından ilhakı bu pembe tabloyu bozmuş, peş peşe gelen toprak kayıpları ülkenin geleceği ve ittihad-ı anasır noktasında beklenen mucizenin ne denli zor olduğunu göstermiş ve büyük hayal kırıklığı yaratmıştır.

Meşrutiyet ile birlikte sağlanmak istenen "ittihad-ı anasır"ın, gayrimüslimler için zorunlu askerlik öngören yasa değişikliğinin yürürlüğe girmesi, onu takiben yapılan seçimler ve Adana olayları ile ne denli zor olduğu gözler önüne serilmiştir. Bu bağlamda özellikle zorunlu askerlik bir turnusol kâğıdı işlevi görmüş ve gayrimüslim unsurların Osmanlı Devleti'ne pammuk ipliği ile bağlı oldukları ve bir aidiyet duymadıkları gerçeğini ortaya koymuştur.

Söz konusu dönemde yaşanan bunca acı tecrübeye rağmen, İttihat ve Terakki yönetici kadrosu, son ana değin gayrimüslim ve Müslim unsurları bir arada tutmaya çalışmış, gerek yasama organında ve gerekse yürütme organında onlara yer vermiştir.

Çalışmamızda söz konusu dönemde yaşanan olaylar gayrimüslim Osmanlı cemaatleri bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Gayrimüslimler.

* Bu çalışma, "Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu 1923-1974" adlı Doktora tezinin, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Gayrimüslimler" alt başlığının gözden geçirilip makale biçiminde hazırlanmış metnidir.

** Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

The Declaration of Constitutional Monarchy in Its 100th Anniversary and Non-Muslim Communities

Abstract

Most of non-Muslim communities worked in cooperation with the Committee of Union and Progress in the process of declaration of the Second Constitutional Monarchy, The declaration of the Constitutional Monarchy was celebrated with great joy which had not been not throughout the Ottoman history by that time and it was observed that almost every non-Muslim communities participated in the celebration.

However, the Bulgarian declaration of independence and the annexation of Bosnia Herzegovina by the Austrian-Hungary Empire and Crete by Greece respectively, spoiled this cozy atmosphere and consecutive land losses showed that the expected miracle was a difficult task in respect of the empire's future and the union of components and caused a big disappointment.

The passing the law of compulsory military service for non-Muslims, elections after the entry into force and the Adana events conveyed that the realization of "union of components" with the Constitutional Monarchy was too difficult. In this context, compulsory military service functioned like a litmus paper and revealed the fact that the loyalty of non-Muslims to the Ottoman Empire was too weak and they never felt a belonging.

In spite of painful experiences in the stated period, the leader staff of the Committee of Union and Progress tried to hold Muslims and non-Muslims together and employed them in both executive and legislative branches.

The events in the period in question have been examined in the context of non-Muslim communities of the Ottoman Empire have been dealt with in this paper.

Keywords: *Second Constitutional Monarchy Era, Committee of Union and Progress, Non-Muslims*

I. GİRİŞ

İkinci Meşrutiyet; hazırlık safhası, ilanı ve sonrasındaki gelişmeler ile üç kıtaya yayılmış, yirminin üzerinde etnik ve bir o kadar dinî toplulukları yöneten Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte önemli kilometre taşlarından birisidir. İkinci Meşrutiyet döneminin, kurulacak olan ulusal devlet için bir laboratuvar niteliği taşıdığı hemen herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Cumhuriyetin kurucu kadrosu, dönemin olaylarını tüm yönleriyle içinde yaşamış kişilerdir. Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları "*Hürriyet'in İlanı*"nda henüz gençlik yıllarını yaşayan ve ülkenin askerî-sivil bürokrasisinde görev yapan kişilerdir.

Buradan hareketle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşaması ve sonrasındaki gelişmeleri değerlendirip, isabetli analizler yapabilmek bir bakıma bu laboratuvar da yaşanmış deneyleri bilmekle doğrudan ilişkilidir. Balkan Savaşları yıllarında yollara düşen muhacir kabilelerini göz önünde bulundurmadan Batı Anadolu'dan Rumların göçünü anlayabilmek güç olduğu gibi, sonrasında Yunanistan ve Bulgaristan ile yapılan nüfus mübadelesi anlaşmalarını dikkate almadan Lozan'a bağlı ek protokol olarak imzalanan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ü isabetli değerlendirebilmek zordur.

Diğer taraftan 1908–1915 yılları arasındaki gelişmeler araştırılmadan Ermeni

Tehciri konusunda değerlendirmelerde bulunmak, kuvvetle muhtemeldir ki hatalı sonuçlar doğuracaktır. Bu kapsamı, 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi ile 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu arasındaki ilişkiye kadar genişletebiliriz.

Burada, Cumhuriyet dönemindeki gelişmelere de ışık tutması açısından II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na uzanan süreçte, Türkiye'deki gayrimüslimleri, ağırlıklı olarak Musevi Cemaati ile Ermeni ve Rum cemaatleri bağlamında incelemeye çalışacağız.

II. MEŞRUTİYETİN İLANINA DOĞRU

İkinci Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki ile ülke içi ve dışındaki milliyetçi gayrimüslim grupların ortak çalışma sürecinin sonucunda sağlandı. Yaklaşık otuz üç yıl süren Abdülhamit yönetimi, içeride ve dışarıda izlediği güvenlik politikalarıyla bu grupların nefretini kazanmıştı. Çok güçlü bir hafiyeye teşkilatı, doğal olarak bağımsızlık amacındaki Ermeni ve Rum örgütlerinin çalışmalarını da engelliyor, onlara hareket serbestisi bırakmıyordu. Örneğin; Ermeni ileri gelenlerinden Dikran Kelekyan Efendi bir mektubunda; "*Muhalefet politikası nokta-i nazarından Abdülhamit'in hükümetine karşı cenkleşmek için bendeniz her kim olursa olsun dost elimi uzatmaya her zaman hazırım. Bu baptaki hulul-u niyetime emin olabilirsiniz*" diyordu (Aydoğan ve Eyüboğlu, 2004:332).

Dikran Kelekyan, Sabah Gazetesi'nin başmuharriri idi. Aynı zamanda yüksek okullarda ve Yıldız'daki Harp Akademisi'nde Siyasi Tarih dersi veriyordu. İttihatçıların tüm bu yakınlığına ve kendisini önemli mevkilerde görevlendirmelerine karşın Harp Akademisi'nin bahçesinde öğrencilerle sohbetinde ifade ettiği düşünceleri dönemi yansıtmaları bakımından ilgi çekicidir; "*Siz harp edemezsiniz, bakınız etrafınızdaki on beş subaydan hangisinin elbisesi birbirine benzer?... Sizin askerleriniz atış yapmasını bile bilmez...*" (Apak, 1988:92).

İttihat ve Terakki Cemiyeti reisi olan Ahmet Rıza Bey, Abdülhamit'e karşı birleşik bir muhalefet cephesi oluşturmak amacıyla, Eylül 1907 tarihinde Paris'te yapılacak olan kongrede komitelerin de hazır bulunmalarını arzu ediyordu (Cemal Paşa, 1996:346-349). Bu amaçla Cenevre'ye giderek Ermeni komiteleri ile görüşmelerde bulunmuştu. Görüşmelerinin değerlendirmesini, yazdığı bir mektupta şu şekilde ifade etmektedir (Aydoğan ve Eyüboğlu, 2004:409):

"*Ermenilerle dört gün uğraştım. Pek muazzap oldum. Ömrümde bu Rus Ermenileri kadar kaba, dik başlı, kalın kafalı adamlar görmedim. Programlarını aldım, gönderiyorum. Dikkatle mütalaa edersiniz.*

Bu herifler ile biz hiçbir zaman birleşemeyiz. Ancak cemiyetleri muntazam, paraları çok ve her tarafta adamları vardır. Bu kuvvetten istifade etmeği düşündüm. Cümlemize fenalık eden şimdiki idareyi devirmek için icraatta ittifakın lüzumunu anlattım. Buna razı oldular. Bu işin planını tertip etmek için muhtelif fırkaların mensuplarından mürekkep bir kongre teşkilini teklif ettiler. Kabul ettim."

Paris'te yapılan söz konusu kongreye bütün muhalif gruplarla birlikte Taşnak Komitesi olarak bilinen Ermeni Devrimci Federasyonu da katılmıştır (Uras, 1987:546-547). Musevi Cemaati de İttihat Terakki ile daha Abdülhamit döneminde temas hâlindeydi (Ortaylı, 2004:300-302; Talat Paşa, 2003:49-51; Aydoğan ve Eyüboğlu, 2004:147). Dolayısıyla Museviler ve öbür gayrimüslim gruplarla beraber toplumun önemli bir kısmını kaskacı altına alan bu yönetim sarsılıp; ortak düşman

olarak görülen II. Abdülhamit'in boyun eğmesiyle Meşrutiyet ilan edildiğinde, karşısında bulunan bütün muhalefet grupları büyük bir sevinç ve kardeşlik atmosferi içerisinde kutlamalara giriştiler.

Osmanlı tarihinde geçmişte örneğine pek rastlanmayan toplu gösterilere şahit olundu. Öyle ki Türk unsuruna ilaveten Arap, Ermeni, Rum, Musevi, Sırp, Bulgar ve ülkede oturan Avrupalılar meydanlarda sarmaş dolaş kucaklaşıp, kardeşlik yeminleri ediyorlardı. “*Bunlar arasında hocalarla, Rum, Ermeni, Bulgar papazları arasında meydanlarda öpüşmeler olmuş ve Makedonya’daki çeteler hemen toptan şehirlere gelip artık faaliyetlerini durdurmaya karar verdiklerini bildirmişlerdir.*” (Bayur, 1991:65) Enver Bey (Paşa); “*Bundan böyle Bulgar, Yunan, Eflak, Yahudi, Müslüman yoktur. Hepimiz kardeşiz, eşitiz ve Osmanlı olmaktan gururluyuz!*” diyordu (Castellan, 1993:380).

Dedağaç'ta nüfusunun dörtte üçü Rum olan halk, İttihat ve Terakki adına Hürriyetin ilanını bildirmek için gelen heyet başkanı Kurmay Kolağası Ruşenî Bey'in arabasının atlarını çıkarıp arabayı kendileri çekmişlerdi (Apak, 1988:31). 1896 Van İsyanında ölen Ermeniler için yapılan anma töreni ve Kudüs'ten İstanbul'a dönen eski patrik İzmirliyan'ı karşılama törenlerine Türkler de katılıyordu. Patrik Matyos İzmirliyan, 1894 yılında Hınçak Komitesi başkanlığını üstlenen kişidir. Bu durum komite kilise işbirliği ve daha sonraki dönemlerde kilise ve manastırların nasıl örgüt merkezi ve silah depoları olduğu noktasında fikir vermektedir. (Tunaya, 1988:568; Talat Paşa, 2003:50; Koçaş, 1990:189).

“*Düşmanınun düşmanı dostumdur*” psikolojisi ile kazanılmış zaferin büyüleyici atmosferinde yaşanan dünyadan bir kopuş gerçekleşmiş, ülkedeki etnik ve dinî gruplar arasında hiçbir problemin yaşanmadığı kin, nefret ve terör olaylarının vuku bulmadığı hayalî bir dünyaya taşınılmıştı.

Gayrimüslimler cephesinden bakıldığında; özellikle Fransa'da Abdülhamit yönetimine karşı İttihat ve Terakki ile işbirliği yapan Rum ve Ermeni grupları yeni yönetimin bütün isteklerini yerine getireceği beklentisi içindeydiler (Lewis, 1999:254). Komiteler, ihtilalci çete ve dernekler bundan böyle ihtilal fikirlerini terk edip, faaliyetlerini memleketin ilerlemesine tahsis ederek, kanun yollarında yürüyeceklerini ilan ediyorlardı (Dumond ve Georgeon, 1999:249; Tunaya, 2004:42-43).

Belki de bu tür beklentileri ayakta tutmak ve “*düvel-i muazzama*”ya mesaj vermek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Manastır şubesi kanalıyla henüz Hürriyet ilan edilmeden, Haziran 1908 tarihinde büyük devletlerin konsolosluklarına gönderdiği yazıda, amaçlarının 1876 Anayasası'nın restore edilmesini olduğunu, gayrimüslimlerin haklarının anayasal garanti altında olduğunu bildirmişti (Bozkurt, 1996:196; Koçaş, 1990:189).

Aynı beklenti, İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunda farklı bir yönde, artık gayrimüslimlerin bağımsızlık taleplerinde bulunmayacakları yönündeydi. Zira, meclis toplantıya çağırılmıştı ve o meclisi oluşturan mebuslar arasında gayrimüslim temsilcileri de mevcuttu. Meclis-i Mebusan'da 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Musevi, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah mebus vardı (Yalman, 1970:88). Dolayısıyla meşrutî bir rejimde yasama ve yürütme organlarında temsil olanağı bulunmuş unsurların bağımsızlık istemeleri düşünülemezdi. Meşrutiyet yönetiminin sağlayacağı demokratik ortam, her türlü düşüncenin temsilini sağlayacağından, aradaki problemler barış içerisinde çözülecekti. İttihat ve Terakki ileri gelenleri bu ittifakın “*lafızdan ibaret*” kaldığını vurgulayarak Ermeni ve Rumların bunda samimi olmadıklarını ifade etseler de, çok uluslu devletin bekasını sağlamak amacıyla bu birlikteliği

işliyorlardı. Konuyu teyit bağlamında, döneme ait eserlerde çok açık beyanlara rastlamak mümkündür (Aydoğan ve Eyüboğlu, 2004:144-147; Talat Paşa, 2003:49-56).

Meşrutiyetin ilanı Yaşasın Kanun-u Esasi Hürriyet
Uhuvvet Musavat (Kaynak: Gülsoy, 2000)

III. ZAFER SARHOŞLUĞUNDAN SAFLARIN AYRIŞMASINA

Meşrutiyet'in ilanı ile her iki taraf da, artık barış döneminin geldiği, karşılıklı çatışmaların sona erdiği, birlik beraberliğin sağlandığı ve toprak bütünlüğünün korunacağı bir gelecek beklentisi içerisinde görünüyordu. Ülkenin, II. Abdülhamit'in istibdat yönetiminden kurtarılması, çözülmesi en zor problemdi ve bu problem tarafların ortak hareket etmesiyle çözülmüştü. Böylesine çetin bir sürecin aşılması, devletin geleceği ve tarafların barış içerisinde yaşamaları noktasından taraflara umut vaat ediyordu. Esasen, kutlamalarda yaşanan coşku da bu durumu teyit ediyordu.

Beklentilerin hayal mi yoksa hakikat mi olduğu ise, Aralık 1908'de tamamlanan seçimler ve sonrasında ortaya çıkacaktır. Meşrutiyetin ilanı, özellikle de seçimler esnasında "Türkçü" rengini netleştirmeye başlayan İttihat Terakki Cemiyeti, Türk ve Müslüman olmayan mebusların tepkisini çekiyordu. "Bu yüzden İttihat ve Terakki, kendi seçtiği mebusların pek çoğuna söz geçiremeyecek, bunlar üzerinde sıkı bir disiplin kuramayacaktır." (Tanör, 1998:183).

Bülent Tanör ve diğer bazı araştırmacıların vurgusuyla İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikaları ön plana çıkarılsa da, dönemin baş aktörlerinden Cemal Paşa, Hatırat'ında bu iddiayı şiddetle reddetmektedir (Cemal Paşa, 1996:350-351). Bununla birlikte, dönem; olayların merkezinde yaşamış bir aydının tespitiyle, gayrimüslim unsurların her birisinin daha çok, "*hariçten gelen tahriklerle*" kendi namlarına hak ve varlık iddia etmeye başladıkları bir dönemdir (Yalman, 1970:86).

Çeşitli vesilelerle bir araya gelen hoca ve papazların bu durumunun karikatürize edilmiş hâli. (Kaynak: Talat Paşa , 2003)

Bu bağlamda, Celal Bayar'ın hatıratında naklettiği Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi'nin, Meclis-i Mebusan kürsüsünden yaptığı konuşma, daha seçimler arifesinde, gayrimüslim mebus adaylarının psikolojisini ortaya koymasından dolayı dikkat çekicidir: Varteks Efendi; "*Ben Erzurum'dan seçildiğim vakit, İttihat ve Terakki'nin oraya programı geldi. Bunu kabul ediyor musunuz? dediler. Ben de Taşnakşütyon Partisi'nin programını gösterdim. Vê bu programla beni seçerseniz seçin dedim...*" diyecektir (Bayar, 1997:92).

Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi
(Kaynak: Gülsoy, 2000)

16 Ağustos 1908 tarihinde, Kâmil Paşa hükümetince yayınlanan ayrıntılı bir programda; Kanun-u Esasi'de öngörülen unsurlar arasındaki eşitliğin sağlanması amacıyla, Müslümanlar gibi gayrimüslimlerin de askerlik hizmetine alınacağı, bu kimselerin askere gitmeme karşılığı olarak ödedikleri “*askerî bedel vergisi*”nin ilk fırsatta kaldırılacağı vurgulanıyordu. Bazılarına göre bu gelişme ve akabinde çıkarılan kanun, İttihat ve Terakki yönetiminin “*Hristiyan ve Yahudilerin desteğini çabucak kaybetmelerine neden oldu*” (Palmer, 2002:215).

Diğer taraftan, gayrimüslim gruplarına tanınan imtiyazların din ayrımı yapmaksızın bütün Osmanlı tebaasına aynı hak ve hukuki statü verilerek kaldırılacağı ifade edilmekteydi (Shaw ve Shaw, 1983:333). Bu durum, gayrimüslimleri tedirgin etti ve onları, çok önem verdikleri imtiyazlarının devamlılığını sağlama yolunda yoğun bir mücadeleye itti. Zira bu imtiyazlar, onları sosyo-ekonomik olarak imparatorluğun diğer unsurlarından üstün bir konumda tutuyordu.

İttihat ve Terakki kurmaylarının tesis etmeye çalıştıkları merkezi devlet yapısı, gayrimüslimlerin beklentileri ile doğrudan doğruya geliyordu. Bu ise, Meşrutiyetin ilanının, o duygusal ortamı geçtikten sonra kartların açık oynanmasına doğru gelişen bir sürecin yaşanmasına, gerek Ermeniler ve gerekse Rumların kurulmaya çalışılan bu merkezi yapıya açıkça düşmanlık göstermelerine neden olacaktır.

Aralık 1908'de toplanan meclisin Rum asıllı mebusları pan-helenistti. Homojen bir yapı gösteren cemaat üzerinde Ortodoks Kilisesi'nin etki ve yönlendirmesi çok güçlüydü. Yunanistan'a karşı derin kültürel, duygusal ve dinsel bağlılık duyan İstanbul Rumları, kendilerinin, Osmanlı yönetimi altında olmasını benimseyemi-

yorlardı. Buna en etkili örnek herhâlde Rum asıllı mebus Yorgo Boşo'nun meclis müzakereleri esnasında sarf ettiği şu sözün içeriği idi: “ *Evet, ben Osmanlıyım, fakat Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım*” (Yalman, 1970:92). Bu yaklaşım, bize, gayrimüslimlerin, en azından Rum cemaatini temsil eden bir mebusun, Meşrutiyet sonrası siyasal ve sosyal atmosferde iç dünyasındaki tercihleri hakkında fikir vermektedir.

Rum Mebus Yorgo Boşo Efendi
(Kaynak: Gülsoy, 2000)

Rum Cemaati kadar türdeş olmayan Ermeni Cemaati için de durum pek farklı değildi. İstanbul'da Osmanlı idaresinin nimetlerinden yararlanıp zenginleşen ve durumundan memnun olan küçük bir azınlık vardı. Öte yandan, İstanbul cemaati içinde İttihat ve Terakki'nin politikası ile doğmakta olan millî devleti destekleyen az sayıda Ermeni de mevcuttu. Oysa milliyetçiliğin, çağının zirvesinde bir akım olduğu bu dönemde, Ermeni Cemaatinin bir bütün olarak bundan uzak kalması zordu. Dolayısıyla bu insanlar, genel itibariyle tam bağımsızlık peşinde koşmasalar da en azından ulusal özerklik amacındaydılar (Ahmad, 1996:28).

Ermeni ve Rumlar, Meşrutiyet'in ilanı ile sağlanacak tam eşitlik ile ülkede bulduklarından daha avantajlı bir konuma gelmeyi ümit ediyorlardı. Sağlanacak eşitlik sayesinde, zaten diğer unsurların çok ilerisinde olan ekonomik bilgi ve becerileri ile Avrupa kültürüne aşinalıkları, devlet içerisinde çok daha önemli mevkilere geçecekleri ve daha da zenginleşecekleri yönündeki beklentilerini kuvvetlendiriyordu. Diğer taraftan, nüfuslarının ülkenin diğer yerlerine nazaran daha yoğun olduğu Batı Anadolu ve Doğu vilayetlerinde ekonomik gücü bütünüyle ele geçirip uzun vadede özerklik ya da komşu ülkelere katılma hesabındaydılar. Yoksa, 1908 öncesi

itibariyle dahi "...gayrimüslimlerin çoğu Osmanlı Devleti'ni kendi devletleri olarak görmüyorlardı" (Ahmad, 1996:26).

Bu yargıyı, Talat Paşa'nın hatıratında da görmek mümkün: "Jön Türkler, meşrutiyetin ilanında Ermeni vatandaşlarına karşı en büyük içtenlikle hareket etmiş ve geleceğe tam bir güvenle baktıklarını göstermişlerdir. Fakat Taşnak ve Hınçak Komiteleri 1908-1918 yıllarında Türkiye içindeki ihtilalci çalışmalarını ve halkı silahlandırmak için en büyük çabayı harcadılar..." (Talat Paşa 2003:51; Uras, 1987:551-552).

Talat Paşa'nın bu tespitini Feroz Ahmad'ın naklettiği İngiliz Konsolos Dickson'a ait Mart 1908 tarihli raporun Ermenilerle ilgili bölümü de teyit etmektedir: "...kendilerini hemen hemen tümüyle propagandaya vermişler, silâh ve cephane depoları oluşturuyor, Kürtleri ve Jön Türkleri kazanmaya çalışıyorlar. ...Şimdiki siyasetleri, sessiz kalmak ve Müslümanların işbirliğini sağlamak için ellerinden gelen her şeyi yapmaktır. Şu sıra yayımladıkları ve hemen hemen hepsi Müslümanlara seslenen bir süri risale bunu gösteriyor. ... Müslümanların işbirliği ve desteği olmadan davalarının umutsuz kalacağına farkındalar" (Ahmad, 2000:18).

Bulgarlardan oluşan Makedonya Komitesi, Meşrutiyet ile sağlanacak Müslüman Hristiyan eşitliği yoluyla ekonomik ve kültürel alanlarda ilerlemeyi ve bu sürecin sonunda Makedonya'nın özerkliğinin tanınacağını umuyordu. Bu süreç, kendi iddiaları doğrultusunda Makedonya'nın nüfusunun çoğunluğu Bulgar olduğundan onlar için bir kazanç olacaktı (Bayur, 1991:66).

Meşrutiyetin ilanı ile sağlanan özgürlük ortamından ve farklı politik yaklaşımlardan kaynaklanan çok sayıda gazete, cemiyet ve siyasi parti kuruldu. Otuz yılı aşkın Abdülhamit yönetiminin ardından ülke, dernekler ve kulüpler panayırına dönüşmüştü. Konumuzla ilgili olarak gayrimüslimlerin çok sayıda yarı siyasi kulüp ve dernek kurduklarını da ifade etmek gerek. Bunlardan bir kısmı: "Musevi Gençler Kulübü, Ermeni Kadınları Cemiyeti, Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti, Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübü (Ermeni), Arnavutluk Başkım Kulübü, Rum Siyasi Kulübü, Sırp Osmanlı Kulübü, Devlet-i Osmaniye Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri..." olarak sayılabilir (Birinci, 1990:25).

IV. YÜKSEK BEKLENTİLERDEN HAYAL KIRIKLIKLARINA

II. Meşrutiyet'in bahar havası, 5 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, arkasından da 6 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle bozuldu. Avusturya-Macaristan, İstanbul'daki seçim hazırlıkları ve geçici iktidar boşluğunun sonucu olarak yapacağı diplomatik ya da askerî bir manevraya Osmanlıların cevap veremeyecekleri düşüncesindeydi (Tunaya, 2004:11). Her ikisi de padişahın hükümlerini reddederek Osmanlı Devleti'ne vergi ödemeyi durdurdular.

Bosna-Hersek'in Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhakını takiben aynı gün, Avrupa devletlerinin Girit'i Temmuz 1908'de boşaltmalarından yararlanan Yunanistan, adayı ilhak etti. Osmanlı Hükümeti, Berlin Antlaşması'nı imzalayan ve garantör olan devletlere başvurduysa da olumlu cevap alamadı. Bunun üzerine taraflarla doğrudan kendisi görüşmelere girdi. Bir taraftan da ülke içinde gerekli güvenlik önlemleri alınıyordu. Öncelikle gayrimüslimlerin içerideki muhtemel isyan hareketlerini önlemek için tedbirler alındı (Shaw ve Shaw, 1983:334).

Yapılan görüşmeler sonucu 26 Şubat 1909'da imzalanan anlaşmayla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'teki egemenliğini tanımaması karşılığında Yenipazar Sancağı'nı boşaltacak ve tazminat ödeyecekti. Bunun yanında, ülkedeki kapitülasyonların kaldırılması ve yabancı postanelerin kapatılması konusunda muhatap diğer batılı devletlere karşı diplomatik yardımda bulunacaktı. Benzer bir antlaşma 19 Nisan 1909'da Bulgaristan'la yapıldı ve Ruslar anlaşma karşılığı olarak daha önceki dönemlerden Osmanlı Devleti'nden alacaklı oldukları savaş tazminatı taksitinden 74'ünün 40'ını iptal ettiler. Bulgaristan ise padişaha ödeyeceği tazminatları Rusya'ya ödeyecekti.

Avusturya ve Bulgaristan-Rusya ikilisi ile yapılan antlaşmalar, Osmanlı kamuoyunu rahatsız etmişti. Meşrutiyet'le gelen yönetim, Abdülhamit'in 1882/1876 yılından o güne, yirmi yedi yılda kaybettiği topraklardan daha fazlasını bir defada beş ay zarfında elinden çıkardı (Shaw ve Shaw, 1983:335; Castellan, 1993:381). Gelişen olaylarla yönetim, Müslüman halk nezdindeki popülaritesini kaybetti ve Abdülhamit'e doğru bir temayül oldu. Girit'in Yunanistan tarafından ilhaki İstanbul'da gerginliğe neden olmuş, Rum Cemaatinin olayların gelişimi esnasındaki tutumu yoğun tepkilere neden olmuştu (Yalçın, 1976:52-53).

Diğer taraftan, gayrimüslim cemaat mensubu milliyetçiler de olayların gelişimi sırasında hükümetin tutumundan ve kendilerine karşı alınan tedbirlerden özerklik ya da bağımsızlık konusundaki beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini gördüler. Hükümetin aksi yöndeki gayretlerine ve toplumu oluşturan bütün kesimleri bir arada tutma çabasına rağmen küllenmiş durumdaki eski şüphe, bölünme ve düşmanlıklar yeniden gün yüzüne çıkmaya başladı. Bu sürecin yaşanmasında toprak kayıpları ve izleyen siyasal gelişmelerin oluşturduğu gergin siyasal ve toplumsal ortamın çok büyük payı olduğu söylenebilir.

Bu memnuniyetsizliğin yansıması 31 Mart Vakası sonrasında, İttihatçıların önceleri işbirliği yaptıkları gayrimüslim cemaatlere mensup milliyetçi grupları kendilerine destek olmaya davetleri ile net olarak görüldü. Gayrimüslim cemaatlerden olumlu bir cevap alınamadığı gibi, Mart ve Nisan aylarında (1909) Adana'da Ermeni olayları meydana geldi (Uras, 1987:550-568). Kanlı çatışmalar sonrası yerel garnizonun bastırıldığı isyan sonucunda taraflardan yaklaşık 10.000 kişi çatışmalarda öldü. Olayların akabinde, Adana'da kurulan askerî mahkemenin uzun soruşturma ve yargılama süreci sonucunda dokuzu Müslüman, altısı Ermeni olmak üzere toplam on beş kişi idam, altı kişi ise kürek cezasına mahkûm edildi (Uras, 1987:556-557).

Adana olayları sonrası Ermenilerle İttihat ve Terakki arasında ilişkiler iyice soğudu. Taşnaklar, diğer Ermeniler ve özellikle de Hınçaklar tarafından İttihatçılarla olan beraberliklerinden dolayı sert şekilde eleştirildiler. Yukarıda da belirtildiği üzere, bütün bu tepkiye rağmen Taşnaklar "*taktik nedenlerle her seçimde bağlaşılmalarını yenilediler*". Hınçaklar ise 7 Şubat 1912'de Hürriyet ve İtilâf ile bir anlaşma imzaladılar ve bu yolla İttihatçılara karşı olduklarını resmen açıkladılar (Minassian, 2000:217; Birinci, 1990:140).

Üst üste yaşanan bu olumsuzluklara yenileri eklenmekteydi. Arnavutluk'ta Malisör olarak adlandırılan Katolik Arnavutların isyanı patlak verdi (1909-1910) (Tunaya, 2004-10-11). Aynı yıllar içinde Yemen'de isyan çıkacak ve bu isyan, Balkan Savaşlarına uzanan süreçte Osmanlı Hükümeti'ni çok zor durumda bırakacaktır.

Meşrutiyet'in ilanı ile hükümetten mucize bekleyen halk, daha ilk şenlikler arasında Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ile sarsıldı. Sosyal seviyenin geriliği, siyasi

yapının noksanları ve nihayet yabancı baskısı, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması noktasında Meşrutiyet'in de başarılı olamayacağı inancını kuvvetlendirmişti. Dönemin önde gelen siyasi aktörlerinden Prens Sabahattin'in ifadesiyle, “*Bir kasırga ile savrulan yapılar gibi düştüğümüz boşluklar içinde yapışacak, tutunacak bir yer arıyor, fakat hiçbir şey bulamıyoruz. Meşrutiyet'ten beklediğimiz ona verilen istikamet işte bu ümitsizlik ganyasına sürüklenmiştir...*” (Tunaya, 2004:45-46).

V. PARTİ PROGRAMLARI, SEÇİMLER VE GAYRİMÜSLİMLER

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gerçek anlamda iktidara oynayan iki büyük siyasi oluşum vardı. Bunlardan birincisi resmi nitelikte bir parti olarak kamuoyu önüne çıkmamış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Cemiyet yayınladığı bir manifesto ile bu manifestodaki ilkeleri benimseyen kişi ve grupları destekleyeceğini bildirdi. Daha sonraları İttihatçılar olarak tanınacak bu grubun lider kadrosunda Paris'ten dönmüş ve kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan Başkanı olacak olan Ahmet Rıza, Talat Bey, Enver Bey, Abdullah Cevdet ve Ahmet Muhtar vardı. Detaylarda farklı düşünceleri olsa da lider kadronun üzerinde birleştikleri husus modernleşme ve batılılaşmaydı. Bu geçiş döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel programında politik reformlar, özgürlükler, kuvvetlendirilmiş millî egemenlik ve birlik, tarım ve sanayide gelişme ile adil vergilendirme bulunuyordu (Tunaya, 1988:113-116).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısında ciddi anlamda tek muhalif grup Prens Sabahattin'in kurdurduğu, seçimlere katılan iki partiden biri olan Osmanlı Ahrar Fırkası'ydı. Fırka, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin engellemelerinin de etkisiyle yalnızca Ankara'dan Mahir Said'i meclise sokabilmişti (Birinci, 1990:37). İstanbul'da yayınlanan *İkdam Gazetesi* partinin yayın organıydı. Partinin ana ilkeleri arasında adem-i merkezîyetçilik ve *gayrimüslimlere tam eşitlik* vardı. Prens Sabahattin ve Sadrazam Kâmil Paşa, partinin önde gelenlerindendi.

Ahrar Fırkası, Türk olmayan unsurların İttihat ve Terakki tarafından kuşkuyla düşürülmeye başlandığını, onların kendi partilerine bağlanarak ülkedeki ayrılıkçı akımların önünün alınacağı düşüncesini taşıyordu (Bayur, 1991:134). Seçimlerden sonra İttihat ve Terakki'ye tepki duyan elliye yakın mebus ki bunların ekseriyeti Türk olmayan Müslüman mebuslar ve gayrimüslimlerdi, Ahrar'a yönelmişlerdi. Parti, İttihat ve Terakki'nin sert muhalefeti sonucu tutunamayacak ve 30 Ocak 1910'da kendini feshedecektir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, bu fırkanın gayrimüslimlere karşı tutumunu miras alacaktır (Birinci, 1990:38).

Aralık 1908'de tamamlanan Meclis-i Mebusan seçimleri Yunan Hükümeti ve Patrikhane'nin, güdümlerindeki adayların seçilmesi amacıyla Makedonya'daki müdahaleleri dışında olaysız geçti. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın gayrimüslim taleplerini desteklemesi karşılığında Yunan hükümetinin, Patrikhane ve Taşnak Komitesi'nden para yardımı aldığı iddiaları, ülkede dilden dile dolaşıyordu. Diğer yandan, Yunanistan elçisi, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde altı buçuk milyon Rum olduğunu iddia ederek, meclisin dörtte bir sandalyesinin kendilerine verilmesini istiyordu. Buna paralel olarak Bulgar, Rum ve Ermeniler seçimlere kendi ulusal programları ile girdiler (Ortaylı, 2004:300). Taşnaklar da Ermeniler için benzer taleplerde bulunuyorlardı. Seçim, Rum, Ermeni ve Bulgarların Türk aleyhtarı gösterileri içinde geçti (Tunaya, 1988:38). Bu ve benzeri taleplerin, ülkedeki Müslüman nüfusu, karşı kutba iterek onların daha İslâmî ve Türkçü görüşleri benimsemeleri sonucunu doğurduğu kuvvetle muhtemeldir.

31 Mart Vakası'nı takip eden olaylar silsilesinde de gayrimüslim cemaatlerinin tutumları dikkat çekicidir. Gayrimüslimler, ayaklanmayı İttihatçılar ve onların merkeziyetçi politikalarına indirilmiş bir darbe olarak değerlendirip alkışlıyorlardı. Bu memnuniyette, ayaklanma sonrasında gayrimüslimlere dokunulmamış olmasının payı olduğu kadar, ana neden İttihat ve Terakki ile onun politikalarından duyulan rahatsızlıktı. Rumca yayın yapan *Neologos Gazetesi*, 14 Nisan 1909 tarihli nüshasında orduyu yurtseverliğinden dolayı övüyor, vatan aşkı dışında hiçbir duyguyla hareket etmediği, değerlendirmesinde bulunuyordu (Ahmad, 1996:19; von Grunebaum, 1993:118).

VI. ERMENİ VE RURLARDAN FARKLI BİR TUTUM: OSMANLI YAHUDİLERİ

Hristiyan gayrimüslim cemaatlerini ki bundan kastedilen Ermeni ve Rum cemaatidir, böyle bir politikaya sevk eden temel neden, Osmanlı "*millet sistemi*"nden gelen tarihî imtiyazlarının kaybedilmesi korkusuydu. Yirminci yüzyılın başında, Yahudiler dışındaki diğer gayrimüslim unsurların, dış güçlerden kendilerine sahip çıkacak hamileri vardı. Gerek Tanzimat ve gerekse Kanun-u Esasi, hukuki eşitlik sağlamakla birlikte; İttihat ve Terakki, tarihten gelen cemaat imtiyazlarının kaldırılarak ülkenin diğer unsurlarıyla eşit konuma getirilmelerine çabalyordu. Bu ise, özellikle ticarete Ermeni ve Rum varlıklı sınıfının avantajlı durumunu baltalayacaktı. Dolayısıyla bu unsurlar çok zamandır Müslüman ve Yahudi nüfus üzerinde kurmuş oldukları üstün konumlarını kaybedeceklerdi.

"*İttihat ve Terakki yönetimleri, etnik ve dinsel kökenleri ne olursa olsun bütün ayrıcalıklı sınıfların konumunu sarsacak, küçük ya da orta burjuvaziye iktidar yolları açacak bir arayış içindeydiler. Başlıca amaçları tam egemenliğin, ekonomik ve siyasal bağımsızlığın kazanılmasıydı...*" (Tanör, 1998:209). Bu ise kapitülasyonlar ve sonrasında oluşan ticari bağlar sayesinde olağanüstü ekonomik güce ulaşmış olan Rum ve Ermeni cemaatinin varlıklı kesimini tehdit ediyordu. Bu amaçla hareket edildiğinden, gelişen süreçte bu kesimin İttihat ve Terakki yönetimine karşı 31 Mart Vakası'nı dahi desteklemesi anlaşılır olmaktadır.

Burada oluşan yeni konjonktürde Yahudi Cemaatinin izlediği politikayı irdelemekte yarar var. Zira Musevi Cemaatinin, Osmanlı ve sonrasında Cumhuriyet hükümetlerine karşı kendine özgü, genel hatları itibarıyla Ermeni ve Rum cemaatlerinden farklılık arz eden politikaları söz konusudur.

İncelediğimiz dönem ve öncesi itibarıyla, Musevilerin yeryüzünde barış içinde yaşadıkları coğrafya Osmanlı topraklarıydı. Osmanlı Devleti'nde tıp, diplomasi ve dış ticaretteki becerileri ile önemli konumlara gelmişlerdi. Oysa, Avrupa ülkelerinde ikinci sınıf insan muamelesi görüp, şehirlerin dışında gettolarda yaşama mecburiyetinde tutuluyorlardı. İnançlarını yaşamalarına izin verilmeyip, zorla Hristiyanlaştırılmaya çalışılan Museviler, özellikle İspanya'da Engizisyon'a maruz kaldıktan sonra Osmanlı ülkesine gelip yerleşmişlerdi. Konuyla ilgili olarak Musevilerin Osmanlı ülkesindeki durumunu hayretle karşılayan ve şaşkınlık içerisinde Avrupa ülkelerindeki emsaliyle kıyaslayan Ermeni seyyah Simeon'un eserine bakılabilir (Simeon, 1999:115-133).

Osmanlı Devleti'nin, kendilerine yerleşim için topraklarını açması ve barış içerisindeki ortam, izleyen yüzyıllarda da bu göçü devam ettirmiştir. Milyonlarca

Müslüman gibi, birçok Osmanlı Musevisi de 1783–1913 arası Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan göç etmeye zorlandılar ve o gün itibarıyla Osmanlı Devleti'ne ait olan topraklarda mülteci durumuna düştüler. Örneğin; Dobruca'nın Romanya'ya bırakılması üzerine, görmekte oldukları zulüm ve düşmanlıktan dolayı Akkirman'daki 400 hanelik Musevi cemaati Osmanlı toprağına gelmek istemişler, Hüdavendigâr Vilayeti'ndeki uygun bir bölgeye yerleşmeyi talep etmişlerdir (Aydın, 1993:32).

Balkan Savaşları sonrasında Selanik'in Yunanistan'ın eline geçmesiyle uğradıkları muameleler de, Musevileri geleceklerini Osmanlı Devleti'nde görmeye yöneltmişti. Yunan ordusu, Bulgarlar'dan önce davranıp şehri ele geçirdiğinde yaptığı ilk iş Musevi kırımı olmuştur. Çünkü Selanik'te Helenizmin yerleşmesi için oradaki hâkim nüfus olan Musevilerin yok edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden Selanik başta olmak üzere birçok Rumeli şehrinde Musevi nüfusunda hızlı bir düşüş olmuştur. Bu insanların büyük kısmı da İstanbul ve Anadolu'ya göç etmişlerdir (Benbassa ve Rodrique, 2001:247).

Buradan hareketle, Osmanlı Musevi cemaati gelecekleri adına en güvenilir sığınak olarak bu toprakları görüyor ve bu topraklarda Türklerle kader birliği ediyordu. Çünkü geçmişte yaşanan tecrübeler, Ermeniler ve özellikle de Rumlarla olan geçimsizlik ve çatışmalar onları zorunlu olarak bu istikamete yönlendiriyordu (Şimşek, 2006:13-33).

Hristiyanlarda, dinî inanışlarından da kaynaklanan antisemitist yaklaşımlar vardı. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinin nedeni olarak, Roma valisine şikâyet eden bir Musevi sorumlu tutuluyordu. Bu durum sonraki yüzyıllarda Musevilerin tamamına karşı, davranış biçimleri geliştirilmesine yol açtı ve bu durum Ortaçağ Avrupa ülkelerinin pek çoğunda kurumsallaştı. Osmanlı yönetimi açısından her sene Fısıh Bayramı'nda İğneli Fıçı hikâyelerinden dolayı Musevi mahallesini korumak, özellikle büyük şehirlerde bir sorundu (Ortaylı, 2002:67).

Öte yandan Doğu Akdeniz ticaretinde, öteden beri Rumlar, kendilerine en tehlikeli rakip olarak Musevileri görmüşlerdir (Eroğlu, 2003:221-229). On yedinci yüzyıla gelene kadar, özellikle Akdeniz liman şehirlerindeki Musevi kolonilerinin de katkısıyla büyük ticari kolaylık yaşayan Musevi Cemaati, bu yüzyıldan itibaren ticaretin okyanuslara kaymasıyla gerileme içine giriyordu. Osmanlı Devleti'nde ticari anlamda Türklük ve Musevilik bu yüzyıldan sonra çöktü. Buna karşın Ermeniler ve özellikle de Rumlar ticari faaliyetlerini geliştirerek muhafaza etti.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise Musevi Cemaati, dünya ekonomik sistemine, yarı sömürgeleşme biçiminde entegre olan Osmanlı ekonomisinde, Rum ve Ermenilerin işgal ettikleri ayrıcalıklı konuma sahip değildi. Oluşturulan uluslararası ticari ağda, kendileri, Türkler gibi zarar gören taraftaydı. Diğer yandan, öbür iki unsur gibi dış hamilerinin ya da sırtlarını dayayacak bağımsız bir devletlerinin olmayışı onları zorunlu olarak Türklerle kader birliğine itiyordu. Bu kader birliğinde Musevi Cemaatinin, Avrupa'da yeni yeni oluşan Siyonizm'in ciddi anlamda etkisi altında kalmayışı da ayrı bir faktör olarak değerlendirilebilir. Musevi Cemaati, Siyonizm'e iltifat etmediği gibi, devletin diğer gayrimüslim unsurlarına karşı da uzak durmuştur.

Bu çerçeveden hareketle Museviler kader birliği yaptıkları Türklerle ortak hareket ettiler. Bir bakıma Türklerle olan beraberliklerini ortak kaderleri olarak değerlendirdiler. Bunun karşısında İttihat ve Terakki yönetimi de oluşturmak istediği yerli burjuvazinin bu iki ögesini, Hristiyanların ekonomik egemenliğine karşı des-

tekledi. Buna karşılık Musevi Cemaati de Selanik'ten Bağdat'a, İttihatçıları ve politikalarını destekledi (Ortaylı, 2004:298-311).

Osmanlı toplumunun diğer gayrimüslim unsurlarına karşı hep mesafeli kalmayı yeğlemiş olan Musevi Cemaati, Bulgar, Rum ve Ermeniler seçimlere kendi ulusal programları ile girerlerken hiçbir zaman bu tür bir eğilime sahip olmamıştır. Arnavut ve Arapların dahi ulusal kulüpler oluşturdukları siyasal ortamda bu tür cemiyet ve kulüpler de istisnalar dışında Musevi Cemaatinin ilgisini çekmemiştir (Ortaylı, 2004:300).

Musevi Cemaatinin, diğer gayrimüslim unsurlarla kıyaslandığında, devletin yanında yer almış olmaları bu insanların siyasal hayata ilgisiz oldukları anlamına gelmemelidir. Sultan Abdülhamit'in saltanat devrinden başlayan bir süreçte Musevi Cemaati Nesim Mazliyah, Albert Ferid Asseo, Albert Feva, Emanuel Karaso, Nesim Russo ve Avram Galanti gibi kanaat önderleri vasıtasıyla İttihatçı liderler ile temas hâlindeydiler. Dönemin Musevi aydınları, Meşrutiyet hareketini tam olarak desteklediler ve bu destek Ermeni ve Rum cemaatlerinde olduğu gibi bir ulusal uzlaşmadan öte vatanseverlik çerçevesinde gerçekleşti (Ortaylı, 2004:301).

31 Mart Vakası meydana geldiğinde, Musevi unsur Meşrutiyet'e büyük bir kararlılıkla sahip çıkmış ve Hareket Ordusu'nun hazırlığında Emanuel Karaso bizzat görev almıştır. Olay karşısında Meşrutiyet'in ilanı ile elde ettikleri kazanımların kaybı endişesine düşen ve duydukları rahatsızlığı gizlemeyen Museviler, Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'na 700 gönüllü ile katılmışlardı. Bu gönüllülerin 500'ü Selanik'ten geri kalanı ise Serez, Drama, Edirne ve Çanakkale bölgeleri Musevilerinden idi. Albay Kâzım Bey komutasındaki gönüllü Musevi Taburu, İstanbul'da isyancılarla çatışmaya girmiş ve 23'ü yaralanırken, 21'i de ölmüştür. (Bali, 2001:53-83)

Hareket Ordusu'na katılan Musevi gönüllüler, bir kısmını aşağıya aldığımız ve olay münasebetiyle bestelenmiş olan İspanyolca şarkıyı söylediklerini Rifat N. Bali nakletmektedir (Bali, 2001:64-65):

İttihat ve Terakki'nin Önemli Simalarından Selanik Mebusu Emanuel Karaso
(Kaynak: Yetkin, 1996)

"Köylerdeki gençler
Vé Selanik'ten birçoğumuz
Gönüllü olduk,
Askerliğe gittik.
Ya hürriyet gerçekleşecek
Ya kanımız akacak
Türkiye'ye olan aşkımız için.

Türkler, Yahudiler ve Hristiyanlar,
Hepimiz Osmanlılar
Ellerimizi tutuşturduk,
Kardeş olmaya yemin ettik.
İstanbul için hareket edeceğiz,
Kötülerle savaşaacağız
Türkiye'yi kurtarmak için..."

VII. ZORUNLU ASKERLİK UYGULAMASI

Varılan son noktada büyük ümitler beslenen Meşrutiyet yönetimi, kendisinden beklenen mucizeleri gerçekleştirememiş ve hayaller suya düşmüştü. Dönemin olaylarını bizzat içinde yaşamış olan Rahmi Apak'ın ifadesi ile: "...Meşrutiyet inkılabı ile bir zaman için beliren "ittihad-ı anasır", yani Osmanlı birliğini kuran milliyetlerin birleşmesi ve dostlukları parolası kısa zamanda iflas etmiştir. Makedonya'da ve Trakya'da komitacılık hareketleri tekrar başlamış ve buna ek olarak da Arnavutluk'un bağımsızlığı hareketi meydana çıkmıştır..." (Apak, 1998:43).

Ülkedeki çeşitli unsurlar arasında yaşanan tartışmalar tekrar alevlenmiş, aralarındaki ilişkiler Meşrutiyet'in ilan günlerinin çok aksi bir yönüne doğru sürüklenmeye başlamıştı. "Ermeni Taşnak Komiteleri Doğu Anadolu'da yeni bir terör dalgasına başvurarak Avrupa'da Osmanlıları katliam ile suçlama kampanyalarını sürdürdü. Makedonya'daki Yunan çetecileri de benzer eylemler içindeydi..." (Shaw ve Shaw, 1983:346).

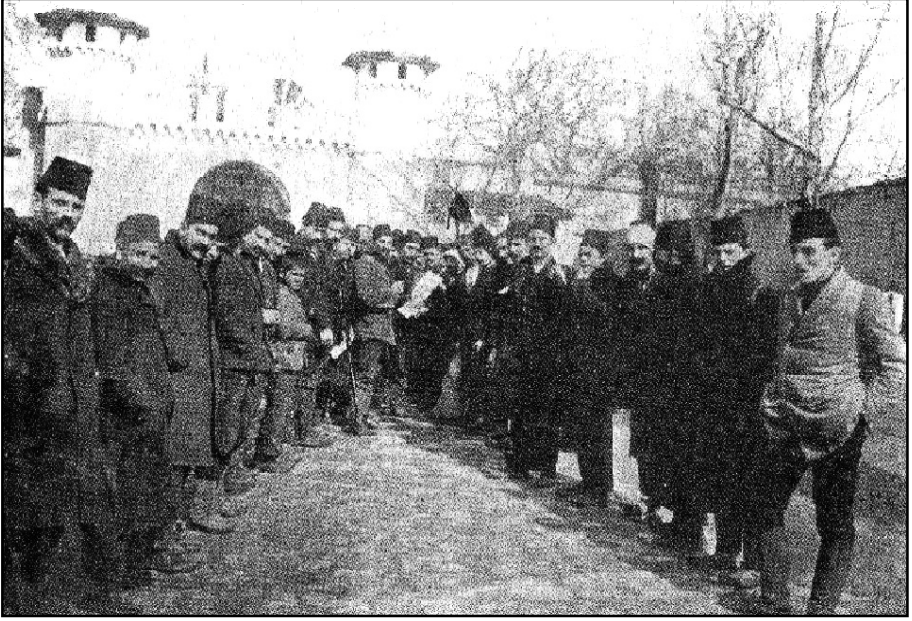
Nitekim askerlikle ilgili Ağustos 1909'da yürürlüğe giren ve gayrimüslimler için zorunlu askerlik öngören kanunun uygulanması bu unsurların devlete karşı düşüncelerinin sınındığı bir ortam sunacaktır. Gayrimüslim mebusların Meclis-i Mebusan'da kanun lehinde görüş beyan etmelerine rağmen uygulama hiç de beklendiği gibi gelişmez (Gülsoy, 2000:127-148).

Hükümet 1909 sonbaharında başladığı askerlik işlemlerini takiben 1910'dan itibaren asker alımlarına başladığında, askerlik işlemlerinde muayeneden sevkıyat aşamalarına kadar ülkenin birçok yerinde olaylar çıktı. Bazı yerlerde pasif direnme görülürken diğer bazı yerlerde açıktan direniş ve protestolar yaşandı. Özellikle adalar ve Trakya'da kur'a ve askere alma işlemleri gerçekleşmedi. Benzer şekilde gayrimüslim nüfusu tespit etme amacıyla yapılması gereken tahrirler tehir edildi. Nüfus tahriri yapılamayan bölgeler ise askerlik kapsamından çıkarıldı. Mısır, Sisam, Kıbrıs, Cebel-i Lübnan, Hicaz ve Yemen'den asker alınamadı (Gülsoy, 2000:182).

Hristiyan ve Musevi gayrimüslim tebaadan bazıları zorunlu askerlik görevinden kaçmak amacıyla Amerika ve Mısır başta olmak üzere dünyanın değişik ülkelerine dağıldılar. Hristiyan ahaliden kendilerine kur'a isabet etmiş olanlar ise bu konuda mülki amirleri dinlememişlerdi. Konuya açıklık getirmesi açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 20 Nisan 1326 tarihli belgedeki şu ifadeler ilgi çekicidir (BOA, DH. İD.D. No:21-1 V. No:1-1328 R. 22.):

"Adalar ahali-i Hristiyanıyyesinin öteden berü takib eyledikleri efkâr-ı sakîme neticesi olarak evâmir-i hükümeti dinlemeyerek ihtifâ eylemekde oldukları ve İşkodra'ya müretteb 17 neferden ancak 5 nefer elde edildiği ve Dersaadet'e müretteb efrâdın dahi amsali misillü davete icabet etmeyecekleri ve hükümetin bunlara karşı mevcudiyetini gösteremediği cevâben bildirildiği beyanıyla bu bâbda ne gibi tedâbire müracaat icab ediyor ise âna göre hareket eylemek

üzere iş'ârî lüzumu dermeyân olunmuşdur esnân erbâbından olub da isimlerine kur'a isabet etmiş olanların mahall-i müretteblerine sevkleri için derdest ve cihet-i askeriyeye teslimleri memurîn-i hükümetin cümle vezâifinden bulunduğundan bu gibilerin hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmeyerek derdest ve cihet-i askeriyeye teslimleri her neye mütevakkıf ise icabının icrası için lazım gelenlere tebliğat-ı müessire îfa buyurulması bâbında emr ü ferman hazret-i men lehü'l emrindir”

Müslim-gayrimüslim asker adaylarının Topkapı Sarayı bahçesinde silâhına alınmaları (Kaynak: Gülsoy, 2000).

Kanunun kabulünü izleyen Ağustos ve Eylül 1909 aylarında yoğun bir pasaport başvurusu yaşandı. Bu pasaportların temininde herhangi bir zorluk çıkmadığı hatta kolaylaştırıldığı gibi, bazı Amerikan konsolosluk görevlileri ile simsarlar bu konuda gayrimüslimlere yardımcı da oluyorlardı (Bali, 2004:82-83).

Öte yandan, Balkan Savaşlarında seferberlik ilan edildiğinde, Karadeniz bölgesindeki Rumlar da diğer Osmanlı vatandaşları gibi askere çağrılmışlar, ancak bu hoş karşılanmamıştır. Daha sonraları Milli Mücadele Döneminde de bir sorun olacak olan Rum çetelerinin oluşumuna bu yolla zemin hazırlanmıştır. Silâhına alınan Rumlar, birliklerinden firar ederek silahlı veya silâhsız gruplar hâlinde köylerine dönmeye başlamışlardır. Ancak, köylerde serbestçe yaşamaları mümkün olmadığından köylerin civarında yaşamaya ve yine ailelerine yardım etmeye başladılar. Bu yolla da bölgede çetecilik faaliyetleri yaygınlaştı (Pehlivanlı, 1994:359).

Bunları takip eden Balkan Savaşları yıllarında ise Makedonya, Epir ve Teselya'daki Osmanlı tebaası Rumlar, cephe gerisi faaliyetleri ile büyük tahribat verdiler. Yerli Müslüman ahali üzerinde izleri silinmesi zor katliam ve zulüm yaptılar.

Savaşta, Osmanlı tebaası Rum askerlerin birçoğunun, daha savaşın ilk gerileme safhasında düşman tarafına geçtiği, savaşın içinde bulunmuş kişilerin hatırat-

larında mevcuttur. İkinci Balkan Savaşı'nda ise Hristiyan erlerden kimse bulunmamıştır (Mahmud Muhtar Paşa, 2003:155).

Burada konuyu netleştirmesi amacıyla, pek çok örnekten birisini seçerek, basın mensubu olmasıyla dönemin olaylarını yaşamış Zekeriya Sertel'in anılarından bir alıntı yapacağız:

“Vagonlar boşalıp da istasyon meydanı Yunan askerleriyle dolunca hepimiz şaşkına döndük. Yunan askeri saf hâlinde istasyondan şehrin içine yürüyordu. Biz onlara bakmaya bile cesaret edemiyorduk. Yürekllerimiz burkuluyordu. Gözlerimiz yaşlıydı. Halk da yüreğinden vurulmuştu. Bu sırada Yunan saflarından bir ses yükseldi:

-Zekeriya... Zekeriya...

Başımı çevirip baktım, yürüyüş hâlinde bulunan bir Yunan kıt'asının tam ortasında bir Yunan askeri başlığını sallayarak bana sesleniyordu:

-Ben sana Selanik'e geleceğiz, burasını alacağız, demedim miydi? İşte görüyorsun ki buradayız.

Bu, Selanik idadisinde (lise) okurken benim sınıfta bulunan bir Rum arkadaştı. Yunan ordusuna gönüllü olarak girmişti. İşte Selanik'e de fatih olarak giriyordu. Vê bunu bana göstermekten sonsuz bir zevk alıyordu...” (Sertel, 1977:48)

Öte yandan, Vize'de savaş hâlindeki Osmanlı ordusu, etrafı Hristiyan köyleri ile çevirili olduğundan zahire bulamıyordu. Bunun da ötesinde, bu köylerin yakınından geçen Osmanlı askerine silahlı saldırılar düzenleniyordu (Mahmud Muhtar Paşa, 2003:40):

“Midye'ye çıkarılan bir redif taburu, hem o yöreyi korumakla hem de köylerden erzak toplamakla görevlendirildi. Hristiyan köylerinin yanından geçen asker ve zabıtlar, ekseriya öldürüldüğünden, bunun önünü almak için de etkili tedbirler alınmaya girişildi...”

Karadeniz yöresinde, Meşrutiyet'in ilanından sonra Amasya Metropolitisi Germanos tarafından kurulan silahlı Rum çetelerinden yirmi kadarı da, Balkan Savaşlarında Osmanlı ordusuna karşı savaşmak üzere Yunan ordusuna katılmıştır (Yerasimos, 1989:34).

Bulgar uyruklu Ermeniler savaşta yer almak için Bulgar ordusuna yazıldılar. Bulgaristan'da özellikle Varna çevresinde yaşayan ve Osmanlı tebaası olan Ermeniler de 273 kişilik gönüllü birliği oluşturarak, Ermeni ihtilalci Antranik komutasında Osmanlı ordusuna karşı savaştilar. Bu birlik, Şarköy, İpsala, Malkara, Dedeagaç ve Mürefte bölgelerinde görev aldı (Çelepyan, 2003:151-154).

Esasen, Ermeni komiteleri muhtemel bir savaşa çok önceleri hazırlıklıydılar. Dolayısıyla Bulgar ordusu saflarında Osmanlı ordusuna karşı verdikleri savaş onlar için bir pratik olmuştu. Ermeni Taşnak Komitesi'nin bu hususta ne denli planlı olduğu ve Doğu Anadolu'ya yapılacak uluslararası bir müdahale ya da çıkacak bir savaş ortamında Osmanlı yönetimine karşı isyan için gerekli hazırlıkları yaptığı bilinen bir gerçektir. Ermeni Taşnak Komitesi'nin, daha 1910 gibi erken tarihlerde Sosyalist Enternasyonal'e sunduğu rapor da bu iddiayı teyit etmektedir.

Taşnak sözcüsü M. Warandian tarafından kaleme alınan rapor, 1910 yılında 31 sayfa olarak Cenevre'de basılmıştır. Raporun yalnızca yedi buçuk sayfası Kafkaslar ve İran'a ait olup, kalanı Osmanlı ülkesindeki durumu anlatmaktadır. Raporun 25. ve 26. sayfalarında Ermeni örgütlenmesi şu şekilde anlatılmaktadır:

“Bitlis ve Van'ın köylerinde 1908'de bütün Ermeni halkı bayrağımızın altında siyasi gruplar hâlinde örgütlenmişti. (Bu siyasi gruplar, sayıları azalmış da olsalar, bugün de varlıklarını koruyorlar)....”

“Bu gruplar savunma ve saldırı için talimliyidiler. Her köyde en deneyimli ve en cesur-

lardan –çoğu 45 ila 50 yaşları arasında- güvenilir beş ila sekiz kişi seçiliyor ve bunlar yoğun bir gözetimle görevlendiriliyordu. Bu gruplar fedailerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak, onları bir yerden diğerine aktaracak, kovalanma durumunda kaçmalarını sağlayacak ve özellikle Kürt çetelerince tehdit edilen komşu köylere yardım edecek, seyyar çetelerdi...”(Popüler Tarih, 2005:34).

Rapordan anlaşıldığı kadarıyla, Ermeniler daha 1910’lu tarihlerde çıkacak bir savaşa ya da isyan hareketine göre hazırlıklarını tamamlamışlar, “savunma ve saldırı için” gerekli talimleri de görmüşlerdi. Oysa İttihat ve Terakki’nin lider kadrosundan Cavit Bey, 1912 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle diyecektir: “...Emin olun efendiler, Ermeni Türk’ün vatan kardeşinden fazla öz kardeşidir” (Jamanak Gazetesi, 2 Şubat 1912’den aktaran: Ercan, 2001:293).

VIII. SONUÇ

Gayrimüslim unsurların önemli bir bölümü, Abdülhamit yönetimine karşı, İttihat ve Terakki ile ortak çalışmışlardır. Bu geniş kapsamlı ittifakın ve yoğun propagandanın sonucu olarak, Abdülhamit yönetimi, muhalefete daha fazla karşı koyamayarak 24 Temmuz 1908’de Kanun-u Esasi’yi yeniden yürürlüğe koymuştur. Tarihlere “Hürriyet’in İlanı” olarak geçen Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Osmanlı tarihinde eşine pek rastlanmayan ortak kutlamalara girilmiş ve kutlamalara Müslim-gayrimüslim bütün unsurlar iştirak etmişlerdir.

Ancak, Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, Bosna Hersek’in Avusturya Macaristan tarafından, Girit’in de Yunanistan tarafından ilhaki bu pembe tabloyu bozmuş, peş peşe gelen toprak kayıpları beklenen mucizenin ne denli zor olduğunu göstermiş ve büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. İzleyen dönemde, Yemen ve Arnavutluk’ta yaşananlar da eklendiğinde, “Hürriyet’in İlanı” ile yaşanan bayram mateme dönüşmüştür.

Meşrutiyet’in ilanı ile sağlanmak istenen “ittihad-ı anasır”ın ise yapılan seçimler, gayrimüslimler için zorunlu askerlik öngören yasa değişikliğinin yürürlüğe girmesi ve Adana olayları ile ne denli zor olduğu görülmüştür. Bu noktada, özellikle, zorunlu askerlik turnusol kâğıdı işlevi görmüş, gayrimüslim unsurların Osmanlı Devleti’ne pamuk ipliği ile bağlı oldukları ve devlete karşı bir bağlılık duymadıkları gerçeğini gözler önüne sermiştir.

Söz konusu dönemde yaşanan bunca acı tecrübeye rağmen, İttihat ve Terakki’nin yönetici kadrosu, son ana kadar gayrimüslim unsurları bir arada tutmaya çalışmış, gerek yasama organında ve gerekse yürütme organında onlara yer vermiştir. Öyle ki, I. Dünya Savaşı yıllarında, Ermeni komitalarına katılan Varteks Efendi, Osmanlı Parlamentosu’nda yıllarca mebusluk yapmıştır. Diğer taraftan Lozan Konferansı cereyan ederken, İsmet Paşa’dan Anadolu’da Ermeni yurdu için toprak talebi için randevu alan ve bu talebini büyük bir cüretle Paşa’nın yüzüne karşı söyleyip tartışan Noradunkyan Efendi, Balkan Savaşları yıllarında, Osmanlı Hariciyesi’nin başında bulunmuştur.

Öyle anlaşılmaktadır ki, gayrimüslim unsurlar için Meşrutiyet ortamı stratejik bir “bekle gör” politikasının uygulama sahasıdır. Genel gidişat, istedikleri yönde devam etmeyince bu unsurların İttihat ve Terakki ile bağlarını kopardıkları ve zaten el altından devam eden ayrılıkçı çalışmalarına hız verdikleri görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Ahmad. (1996), *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AHMAD, Ahmad. (2000), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- APAK, Rahmi. (1998), *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- AYDIN, Mahir. (1993), "Musevilerin Osmanlı Topraklarına Kabulününün 400. Yıl Kutlamaları", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 13, (ss. 29-38).
- AYDOĞAN, Erdal ve EYÜBOĞLU, İsmail. (2004), *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara.
- BALİ, Rifat N. (2001), *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BALİ, Rifat N. (2004), *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, DH. İD. D. No: 21-1 V. No: 1 1328 R. 22.
- BAYAR, Celal. (1997), *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş*, C. 2, Sabah Kitapları, İstanbul.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1991), *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BENBASSA, Esther ve RODRİQUE, Aron. (2001), *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BİRİNCİ, Ali. (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- BOZKURT, Gülnihal. (1996), *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- CASTELLAN, Georges. (1993), *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- CEMAL PAŞA. (1996), *Hatırat*, (ed. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul.
- ÇELEPYAN, Antranik. (2003), *Antranik Paşa*, (çev. Mariam Arpi - Nairi Arek), Peri Yayınları, İstanbul.
- DUMONT Paul ve GEORGEON, François. (1999), "Devrim Selanik'ten Başlar", *Selanik 1850-1918*, (ed. Gilles Veinstein), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ERCAN, Yavuz. (2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Yayınevi, Ankara.
- EROĞLU, Arif Hikmet. (2003), *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç Yayınları, Ankara.
- GÜLSOY, Ufuk. (2000), *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- KOÇAŞ, Sadi. (1990), *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- LEWIS, Bernard. (1996), *Ortadoğu (Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi)*, (çev.), Sabah Yayınları, İstanbul.
- MAHMUD MUHTAR PAŞA. (2003), *Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, Güncel Yayınları, İstanbul.
- MINESSIAN, Anahide Ter. (2000), "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, (der. Mete, Tunçay - Erik Jan, Zürcher), İletişim, İstanbul, 2000.
- ORTAYLI, İlber. (2004), "Son Devirde Osmanlı Musevileri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Turhan Yayınevi, Ankara.
- ORTAYLI, İlber. (2002), *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, Ufuk Yayınları, İstanbul.
- PALMER, Alan. (2002), *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (Bir Çöküşün Tarihi)*, (çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- PEHLİVANLI, Hamit. (1994), "Tarih Perspektifi İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, S. 29.
- Popüler Tarih Dergisi. (2005), S. 56, (Nisan).
- SERTEL, Zekeriya. (1977), *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul.

- SHAW, Stanford J. ve SHAW, Ezel Kural. (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, E Yayınları, İstanbul.
- SIMEON. (1999), *Tarihte Ermeniler 1608–1619*, (çev. Hrand D. Andreasyan), Çiviyazıları, İstanbul.
- ŞİMŞEK, Halil. (2005), “Osmanlı Devleti’nde Hristiyan ve Musevi Unsurlar Arası İlişkiler”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 1, S. 2.
- TALAT PAŞA. (2003), *Talat Paşa’nın Anıları*, (haz. Alpay Kabacalı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- TANÖR, Bülent. (1998), *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1988), *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. I (II. Meşrutiyet Dönemi), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (2004), *Hürriyetin İlanı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- TUNÇAY, Mete ve ZÜRCHER, Erik Jan (der.). (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876–1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- URAS, Esat. (1987), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul.
- VEINSTEİN, Gilles (der.). (1999), *Selanik 1850–1918*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Von GRUNEBaum, Gustave Edmund. (1993), *İslamiyet 2. Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Günümüze Kadar – 1*, (çev. Esat Mermi Erendor), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit. (1976), *Siyasal Anılar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- YALMAN, Ahmet Ermin. (1970), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I (1888–1918), Yenilik Basımevi, İstanbul.
- YERASİMOS, Stefanos. (1989), “Pontus Meselesi (1912-1923)”, *Toplum ve Bilim*, S. 43-44, (Güz 1988 - Kış 1989).
- YETKİN, Çetin. (1996), *Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, Gözlem Yayınları, İstanbul.